

ROMSICS IGNÁC

A WESSELÉNYI-FÉLE ÖSSZEESKÜVÉS

■ A veszfáliai békével 1648-ban befejeződött harmincéves háborúból a Habsburg Birodalom meggyengülve került ki. A magyarok reménykedésére rácsáfolva III. Ferdinánd német-római császár és magyar király (1637–1657) ezért ezt követően sem fordult a török ellen, hanem 1650-ben újabb 22 esztendőre meghosszabbította az Oszmán Birodalommal 1606-ban megkötött és azóta többször megújított zsitvatoroki békeszerződést. Ennek értelmében kölcsönösen tilos volt új várakat építeni és várakat elfoglalni, valamint a másik fél területén portyázni és rabokat ejteni. A fegyvernagyváros a belső válságokkal küzdő és a Kréta birtoklásáért Velencével immár évek óta háborúskodó isztambuli vezetésnek is megfelelt. Mindezek miatt úgy tűnt, hogy a török kiűzése Magyarországról ismét a távoli jövő homályába vész. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) lengyelországi kalandja azonban új irányt adott az események folyásának.

A gyermekkorától fejedelemnek nevelt és talán éppen ezért túlságosan ambiciózus Rákóczit megszédítette a Lengyelországgal hadakozó X. Károly svéd király ajánlata, aki hathatós katonai támogatás fejében a lengyel trónt ígérte neki. Rákóczi híveivel és támogatóival – köztük gróf Zrínyi Miklós horvát bánnal – együtt úgy képzelte, hogy a Báthory István államához hasonló újabb erdélyi-lengyel perszónálunió alkalmas bázisa lehet a török elleni összefogásnak és a magyar területek felszabadításának. Ezért anyja, Lorántffy Zsuzsanna és mások ta-

**A Wesselényi-féle
összeesküvés és
az ebből kibomló
felkelési kísérlet jó
alkalmat szolgáltatott
Lipótnak arra, hogy
a magyarok
megbízhatatlanságára
és engedetlenségükre
hivatkozva meghirdesse
a „jogeljátszás”
elméletét...**

nácsa ellenére elfogadta a svéd ajánlatot, és 1657 januárjában a Porta határozott tiltása ellenére 15 ezer fős seregével átkelt a Kárpátokon, és Krakkó elfoglalása után egészen Varsóig nyomult. Ezt követően azonban megfordult a hadiszerencse: a svédek visszavonultak, ő pedig vereségeket szenvedett az egyesült lengyel és tatár csapatoktól. A visszavonuló magyar sereg végül a tatárok fogságába esett, s Rákóczinak és kíséretének is csak nagy szerencséjével sikerült hazavágtatnia Erdélybe.

Az albán származású Köprülü Mehmed nagyvezér, aki sikeresen törekedett az Oszmán Birodalom hanyatlásának fékezésére, személyesen vezette hadait az engedetlen Rákóczi és Erdély megbüntetésére. Katonái 1658 őszén felégették Gyulafehérvárt, Nagyenyedet, Tordát, Kolozsvárt és Marosvásárhelyet, majd a későbbiekben elfoglaltak több várat, köztük Erdély kapuját: a kulcsfontosságú Váradot. Szent László városa ezzel egy új török vilajet központja lett, s a Részek nagyobb része is a félhold uralma alá került. A Porta azt tervezte, hogy az addig autonóm fejedelemséget a Hódoltságához hasonlóan az Oszmán Birodalom tartományává teszi. Eközben polgárháború is dúlt az országban. A török által kinevezett új fejedelem, Barcsay Ákos (1658–1660) csapatai többször megütköztek a Rákóczihoz hű erőkkel – utoljára 1660. június 7-én Szászfenesnél. Rákóczi, aki a csatában súlyosan megsebesült, sérüléseibe rövidesen belehalt.

Erdély beolvasztása az Oszmán Birodalomba nemcsak a fejedelemség, hanem az erőviszonyok eltolódása miatt a Habsburg Monarchia számára is feletébb előnytelen lett volna. A bécsi Haditanács ezért elhatározta, hogy a tatár fogságból hazatért, Rákóczi-párti és Barcsayt lemondásra kényszerítő, majd megölető új fejedelemmel, Kemény Jánossal (1661–1662) együttműködve katonai erővel akadályozza meg a status quót felborító török terv valóra váltását. 1661 őszén ezért gróf Raimondo Montecuccoli tábornagy fővezérsége alatt császári és királyi zsoldosok jelentek meg Erdélyben, akik egészen Kolozsvárig nyomultak előre, s számos erősséget vettek birtokukba. Ezt viszont a török nem tűrhette. Köprülü Mehmed fia, a nagyvezéri méltóságot öröklő Ahmed ezért 1662 januárjában katonai erővel hatalomra segítette a németpárti Kemény ellenlábását, Apa-fi Mihályt (1661–1690), majd 1663 tavaszán több tízezer fős sereg élén indult a III. Ferdinánd örökébe lépő I. Lipót (1657–1705) megbüntetésére. Bár a császárvárosig nem jutott el, Felső-Magyarország legerősebb várát, a Bécstől mindössze 150 kilométerre fekvő Érsekújvárt elfoglalta, és új hadjáratra készülve télire csak Nándorfehérvárig vonult vissza.

A várható támadás elleni hatékony védekezés érdekében az uralkodó 1663 őszén gróf Zrínyi Miklóst, a szigetvári hős dédunokáját nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokává. A horvát származású, de nyelvében és érzelmeiben egyaránt magyar Zrínyi korának egyik legjobb hadvezére, legműveltebb gondolkodója, legnagyobb költője és legtehetségesebb politikusa volt. Hazai és külföldi tanulmányainak a befejezése után családi birtokainak a védelmében a horvát és dunántúli végeken számos győzelmet aratott a portyázó és fosztogató törökök felett, majd a Portával kötött békék előírásait megszegve és ezért a bécsi udvar neheztelését is kiváltva a Muraköz védelmére Kanizsával szemben új várat (Új-Zrínyivár) építtetett. A török elleni nemzeti összefogás érdekében kifejlesztett aktivitása és Erdélyhez fűződő kapcsolatai miatt a bécsi udvar bizalmasan tekintett rá, és a nádori méltóságra, amelyet céljait szem előtt tartva szívesen vállalt volna, nem jelölte. 1655-ben Pálffy Pál utódjaként így nem őt, hanem gróf Wesselényi Ferencet választotta meg a pozsonyi országgyűlés.

Ismerve a török gyengéit és a téli időszakból adódó logisztikai nehézségeket Zrínyi 1664 januárjában gyorsan mozgó könnyűlovasaival 250 km mélységben behatolt a török végvár vonal mögé, visszafoglalta Pécsét, és felégette a hat kilométer hosszú északi Dráva-hidat, amely létfontosságú volt a török hadak felvonulása szempontjából. Ezek kétségtelen sikerek voltak, melyek híre bejárta egész Európát, ám nem stratégiai jelentőségű győzelmek. A törökök gyorsan újjáépítették az északi átkelőhelyet, és a dél-dunántúli útvonalon a tavasz beálltával megindultak Bécs ellen. A több mint 100 ezer fős török hadsereg elfoglalta és felrobantotta Új-Zrinyivárt, amit a császári csapatok főparancsnoka, az egyébként nagy harci tapasztalatokkal rendelkező Montecuccoli tábornagy tétlenül nézett. Zrínyi, akit már korábban kiharcoltak a várból, ezen annyira felháborodott, hogy elhagyta a török elől hátráló keresztény sereget, és Bécsbe sietett, hogy ott keressen orvoslást. Panaszai azonban süket fülekre találtak, különösen azután, hogy a császárváros felé igyekvő török sereggel 1664. augusztus 1-én Szentgotthárdnál Montecuccoli végre csatát vállalt, és fényes győzelmet aratott.

A magyar nemesség azt várta, hogy a Rába-parti győzelemmel nem ér véget a küzdelem, hanem a menekülő török hadak nyomába eredve megkezdődik a várva várt felszabadító háború. Lipót azonban másként döntött. Apjához, III. Ferdinándhoz hasonlóan ő sem a török kiűzését tartotta szem előtt, hanem a Habsburgok spanyol ágának közeli kihalását feltételezve az örökség megszerzésére törekedett, és ennek érdekében a felemelkedő és rivális francia királysággal megvívandó újabb nagy háborúra tartalékolta erejét. Ezért tíz nappal a szentgotthárdi győzelem után Vasváron olyan békét kötött a nagyvezérrel, amellyel az győzelem esetén is elégedett lehetett volna. Ez a török minden addigi hódítását – beleértve Váradot, Érsekújvárt és Új-Zrinyivárt is – elismerte, és az új határvonalat ennek alapján húzta meg. Ezen túlmenően a császár és király kötelezte magát arra is, hogy az erdélyi várakban hagyott helyőrségeit kivonja, és a fejedelemséget a Porta felségterületének ismeri el.

A vasvári béke megalázó feltételei egész Európát megdöbbenették, a magyar nemességet pedig végleg a Habsburg-udvar ellen hangolták. Az elégedetlenkedők élén a tavasz óta Bécsben tartózkodó Zrínyi Miklós állt, akit a Habsburgok riválisa, XIV. Lajos katonai sikerei miatt kitüntetésekkel halmozott el, és hadműveletei folytatása érdekében pénzt is küldött neki. Ugyanakkor Lipótot is segítette, és kereste vele a megegyezés lehetőségét. Vagyis kétkulacos politikát folytatott. Bécsi követe, Jacques Brethel de Gremonville lovag útján ellenállásra bízta az elégedetlenkedő magyarokat, Zrínyi öccsének, Zrínyi Péternek még a vasvári béke előtt tett ajánlatát egy Habsburg-ellenes francia–magyar szövetség létrehozására azonban elutasította. Az eszes és ravasz Gremonville – megbízásra vagy anélkül – mindazonáltal tovább szította a magyarok elégedetlenségét, s novemberben Csáktornyára küldte az éppen Bécsben tartózkodó fiatal Bethlen Miklóst az oda visszavonult sértődött bán szándékainak kipuhatolása céljából. Így történt, hogy a későbbiekben oly változatos életutat bejárta, művelt fiatal erdélyi nemes tanúja volt a kor talán legnagyobb magyar államférfija vadászbal-eset okozta halálának.

Zrínyi halála után Lippay György esztergomi érsek számított a bontakozó ellenállási mozgalom legtekintélyesebb alakjának. A vasvári békét a primás a Zrínyiekhez hasonlóan hazaárulásnak tartotta, s egyben jogtalannak is, mivel koronázási esküjében foglaltak ellenére az uralkodó magyar tanácsosainak a tudta nélkül kötötte. Érsekújvár és környékének elvesztése, ahonnan javadalmainak

egy része származott, emellett személy szerint is érzékenyen érintette. Ezért és az ide-oda vonuló keresztény katonaság rekvirálásai miatt még a lemondás és a Rómába költözés lehetősége is megfordult fejében. Ezt végül elvetette, viszont 1664 decemberében jelezte Gremonville-nek: a magyar sérelmek orvoslására az egyetlen lehetőségnek ő is a francia szövetséget látja, és ennek érdekében akár pártot is hajlandó lenne alakítani. Lippay Zrínyi Miklóshoz hasonlóan korának egyik legműveltebb és széles politikai horizonttal rendelkező magyarja volt, aki képes lehetett volna összefogni az elégedetlenkedőket és eredményeket elérni az udvarral szemben. 1666. január 3-án azonban – természetes halállal – ő is eltávozott az árnyékvilágból. Utóda a szlovák származású Szelepcsényi György lett, aki a nyitrai püspökkel, a horvát-osztrák eredetű Kollonich Lipóttal együtt a Habsburg-udvar feltétlen hívei és kiszolgálói közé tartozott.

Zrínyi Miklós és Lippay halála után került előtérbe az új horvát bán, Zrínyi Péter, Miklós öccse, aki bátyjához hasonlóan kiváló katona volt, ám államférfiúi képességekkel jóval kisebb mértékben, mondhatnánk egyáltalán nem ruházta fel a Teremtő. Feleségével, az eszes és ambiciózus Frangepán Anna Katalinnal együtt ő is kapcsolatokat épített ki a francia követtel, aki évdíjat eszközölt ki számára a Napkirálytól. Gremonville ötlete volt az is, hogy a bán ne gróf Rottal János cseh–morva eredetű indigénának, hanem a zömmel már katolikus nyugati és a jellemzően még protestáns keleti vármegyék közötti szorosabb kapcsolat létesítése céljából a még gyermekkorában erdélyi fejedelemmé választott, de hivatalát soha el nem foglaló ifjú Rákóczi Ferencnek, az ország egyik leggazdagabb nagybirtokosának nyújtsa kezét. Rákóczi özvegy édesanyjával, a nagy hatalmú Báthory Zsófiával együtt 1661-ben katolizált. Ez és az özvegy kíméletlen protestánsüldözése jelentős mértékben járult hozzá a család hatalmas vagyonának és befolyásának a megőrzéséhez.

A Sárospatakon tartott menyegezőről hazatérőben 1666. április elején a stubnyai meleg vizes fürdőben (ma Turciasnske Teplice) Zrínyi Péter találkozott az ország első főméltóságával, gróf Wesselényi Ferenc nádorral, aki fiatal korában katonaként többször kitüntette magát a végvári harcokban, majd miután a „Murányi Vénusz”, Széchy Mária segítségével, akit utóbb feleségül is vett, elfoglalta Murány várát, 1646-ban az uralkodó báróiról grófi rangra emelte. 1647-ben felvidéki főkapitány, 1655-ben nádor lett, s ezt a pozícióját – egyre betegebben – azt követően is betöltötte. Bár királyhű, katolikus és ízig-vérig a kompromisszumok embere volt, a vasvári béke őt is felháborította, és az udvar ellen szervezkedő katolikus főurak csoportjához, valamint a kelet-magyarországi és Erdély felé kacsingató protestáns nemesek táborához közelítette. A stubnyai tanácskozáson, amelyen több környékbeli közép- és kismemes is részt vett, a két főúr megállapodott, hogy a továbbiakban együttes erővel és egymást segítve fognak törekedni az ország törvényeinek érvényesítésére és alkotmányos rendjének a biztosítására. Mindezt egy ún. szövetséglevél formájában írásba is foglalták. Ezen túlmenően egyetértettek abban is, hogy céljaik elérése érdekében tekintélyes külső támogatóra van szükségük, aki aligha lehet más, mint XIV. Károly. A nádor ezért felhatalmazta a bánt, hogy a magyar nemzet nevében ismét tárgyalásokba bocsátkozzék a francia követtel, és a mozgalom megszervezésére 100 ezer forint támogatást kérjen tőle.

Gremonville meghallgatta, és ezúttal is rokonszenvéről biztosította Zrínyit, ám francia–magyar szövetségről és az eddigieken túlmenő pénzügyi támogatásról hallani sem akart. Kijelentette: királya békében kíván élni Lipóttal. Zrínyi és különösen környezete azonban bízott a francia politika közeli módosulásában.

A bán egyik bizalmasa, nemes Vitnyédi István, neves és vagyonos ügyvéd, valamint több ciklusban országgyűlési képviselő eközben olyan ábrándos tervvel állt elő, amelyet összeesküvésre szövetkezett társainak jó része sem vett komolyan. Olyan magyar, horvát, tót, dalmát, erdélyi, moldvai, havasalföldi és esetleg lengyel államszövetségről fantáziált, amelyen belül a Habsburg Monarchiából kiszakadó Magyarország uralkodója a francia király fia vagy egyik rokona lett volna. Ennek megvalósítása érdekében a Habsburgok elleni háborútól sem riadt volna vissza, feltéve, ha a XIV. Lajos pénzzel, fegyverrel és lőszerrel támogatja a magyar inszurrekciót.

Zrínyi Pétertől eltérően Wesselényi nem sokat várt a francia udvartól, attól pedig, hogy a magyar trónra egy francia herceg üljön, kifejezetten idegenkedett. A felső-magyarországi protestáns nemesek többségével együtt ehelyett inkább a Porta felé tekingetett. Az a korábban általa is vallott koncepció, hogy a török kiűzése Habsburg segítséggel elképzelhető, sőt csak úgy képzelhető el, idejét múlta – vélte. A történetek miatt nincs más alternatíva, mint amit János király egy évszázaddal korábban, Bethlen Gábor pedig a 17. század első harmadában képviselt: a török–magyar szövetségé. A nádor úgy képzelte, hogy a magyar nemzet a szultán védnöksége alá helyezi magát, s belső ügyeinek szabad intézése, továbbá a szabad királyválasztás fejében évi 50-100 ezer talléros „tiszteletdíjat” fizet a Portának. Vagyis az egész országnak az erdélyi fejedelemségéhez hasonló státust képzelt el. „Wesselényi e lépése – állapította meg a katolikus és Habsburgbarát szemléletéről ismert Szekfű Gyula is – a sok fantasztikus és felelőtlen terv közt, egyetlen logikus következése volt Montecuccoli és az udvar vétkes török politikájának.”¹

Wesselényi 1666 augusztusában tájékoztatta tervéről a felvidéki nemesek képviselőit, amit azok elfogadtak. Más lehetőség híján tudomásul vette a törököt addig ahol lehet aprító Zrínyi Péter, sőt – legalább látszatra – Nádasdy Ferenc országbíró is, akivel – noha rivalizáltak egymással – Wesselényi még júliusban ugyancsak szövetséglevelet váltott. A tervbe beavatták Apafi Mihály fejedelmet is, akinek a követe 1667 tavaszán tájékoztatta Ahmed nagyvezért a királyságbéli magyar vezetők ajánlatáról. A Porta álláspontja azonban ugyanolyan elutasító volt, mint Párizsé. A Kréta elfoglalásával bajlódó nagyvezér nem akart újabb frontot nyitni; egyelőre tökéletesen megfelelt neki a vasvári béke által teremtett új status quo.

Az egyre többek által ismert és egyre konkrétabb összeesküvés terve nem maradt rejtve Bécs előtt. A hazai informátorok általánosságokban mozgó és a kétfelől játszó Gremonville sejtelmes közlései a bécsi udvart nem hozták lázba; az uralkodó és környezete már hozzászokott a heves vérű magyarok többnyire természetlen frondeurködéséhez. A Porta olasz származású tolmácsa, Panajotti, aki évek óta a bécsi udvar fizetett spionja volt, 1667 júniusában azonban konkrét és hiteles adatokkal szolgált a magyarok török támogatással tervezett Habsburg-ellenes fellépéséről. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy Wesselényi tudott a tolmács kettős életéről, és ezért Apafi követe nevek említése nélkül adta elő a rábízott üzenetet. 1667. március 27-én, néhány héttel azelőtt, hogy a Portának tett magyar ajánlatra fény derült volna, egyébként a hosszabb ideje betegeskedő Wesselényi is kilehelte lelkét. A mozgalom ezzel harmadik potens és megfontolt vezetőjét is elvesztette.

A vezérszerep ezt követően a kapkodó és meggondolatlan Zrínyi Péterre, valamint az okos, ám a nádorságra is pályázó és ezért kétkulcsos Nádasdy Ferencre

hárult. Kezdetben mindketten a francia kapcsolat felújításában látták a mozgalom sikerének zálogát. Azt szerették volna, ha XIV. Lajos formális szövetségre lép velük, hogy mielőbb megindíthassák a tervezett felkelést. A Napkirály ezúttal mutatott is hajlandóságot a magyarok melletti elköteleződésre, ám Gremonville addig fondorlatoskodott, és csürte-csavarta a dolgot, amíg előnyösebb lehetőséget tált fel urának: egyezséget Lipóttal a gyengeelméjű és folyamatosan betegeskedő II. Károly várható halálával megnyíló spanyol örökség fölötti békés megosztásról. Bár Lipót nehezen szánta rá magát nagybátyja elárulására és a gazdag hagyatékek egy részének feláldozására, tanácsosaira hallgatva végül megtette a döntő lépést. 1668. január 19-én jobb meggyőződése ellenére aláírta a Gremonville által előkészített és kizárólagos örökjogának elvét feláldozó titkos szerződést. A francia politika ezzel olyan előnyös pozícióra tett szert Bécsben, hogy a magyar összeesküvők az eddigiéknél is kevésbé számíthattak a Napkirály támogatására. 1668-ban ezért ismét előtérbe került a török szövetség ügye. Apafi követe azonban ismét elutasító választ kapott a nagyvezértől. Az összeesküvők – szám szerint huszonketten – a nyár folyamán ennek ellenére úgy döntöttek, hogy Apafi Mihály támogatásában bízva a franciák és a Porta segítsége nélkül is megindítják a fegyveres felkelést. Apafi azonban óvatos duhaj volt; II Rákóczi György példáján okulva a török engedélye nélkül eszébe sem jutott a Fejedelemség határain túl fegyveres akcióba kezdeni. Köprülü Mehmed pedig neki is nemet mondott. A Habsburg-ellenes nemesi felkelés terve ezzel utolsó esélyét is elveszítette a sikerre.

A szervezkedés ennek ellenére tovább folytatódott, mintha mi sem történt volna. 1668-ban Zrínyi beavatta terveibe vejét, akit – bár valójában amolyan irányításra szoruló anyám-asszony katonájának tartotta – olykor az erdélyi fejedelemséggel, máskor a lengyel királysággal kecsegtetett. Emellett ösztönözte, hogy valós sérelmeik orvoslásával igyekezzen megegyezésre jutni a felső-magyarországi protestáns rendekkel. Ez 1669 tavaszára valamilyen mértékben létre is jött: Rákóczi kötelezettséget vállalt, hogy a református templomoknak és iskoláknak visszafizeti az anyja által korábban elvett jövedelmeit, a protestáns templomok látogatását nem akadályozza, s a sárospataki református kollégium segélyezését újrakezdi. A rendek ugyanakkor arra tettek ígéretet, hogy támogatják Rákóczi törekvéseit az erdélyi fejedelemség megszerzésére. Az egyezséggel Rákóczi – katolikus vallása ellenére – a felső-magyarországi protestáns rendek elismert vezetőjévé lépett elő.

Nádasdy eközben eredménytelenül törekedett a nádorság megszerzésére, sőt riválisai olyan valótlán és rosszindulatú pletykákat kezdtek róla terjeszteni, amelyek végképp szembefordították az udvarral. Sértődöttségének és kielégíthetlen ambícióinak maradandó emléke a magyar nemzet panaszait összefoglaló röpirata (*Oratio*), melyben a bécsi udvart, a hercegprímást, a katolikus klérust és a nemességet egyaránt éles bírálatban részesítette önzéséért, tunyaságáért és különösen a török terjeszkedés tudomásul vételéért. Bocskai, Bethlen és Rákóczi György példáját idézve arra szólította fel „édes nemzetét”, hogy minden más gondolatot és megfontolást félretéve kizárólag országa megtartását tartsa szem előtt. Ennek érdekében fegyveres felkelésre tett javaslatot. „rajtad heverő gaz népet emészszed meg, szoros utaidat vágd be, végváraidat vedd kezedhez; kicsinytül fogva nagyig kelj föl; megsegét Isten igaz igyedben az hamis esküvések[et] meg nem állók ellen. Kit adjon Isten” – fejezte be munkáját, mely alá a Keserű Péter álnevet kanyarította.²

A mozgalomról és a fegyveres felkelés tervéről közben egyre többen szerettek tudomást, akik között árulók is akadtak. Először iványi Fekete László,

Wesselényi egykori katonája és bizalmasa súgta meg a titkot Szelepcsényi Györgynek 1668 őszén, aki azt azonnal továbbadta az udvarnak. Vallomását megerősítette Barkóczy István, a felkelés egyik kiszemelt katonai vezetője, aki szabolcsi főispánná történt kinevezése után fordított köpönyegén. Harmadikként pedig Széchy Mária, Wesselényi özvegye igyekezett menteni a bőrét – egyes források szerint Zrínyi Péter tudtával. Az özvegy nádorné egyik bizalmasa útján a mozgalom minden részletét feltárta Nádasdy legfőbb ellenlábasa, a nádorságra ugyancsak pályázó Rottal gróf előtt, majd magukat az összeesküvésre vonatkozó és a murányi várban őrzött iratokat is átadta, illetve bemutatta az udvarnak. Az iratok – Wesselényi, Zrínyi és Nádasdy szövetségelevelei, a francia, török és erdélyi kapcsolatokra vonatkozó dokumentumok, továbbá az összeesküvők egymás közötti bizalmas levélváltásai – német fordítását a bécsi titkos tanács tagjai 1699. január 30-tól ismerték. Egyelőre azonban nem akartak lecsapni, várták a végkifejletet, hogy a mozgalom minden résztvevője lelepleződjék.

Miután az árulás tényére különböző jelekből Zrínyi és Nádasdy is rájött, ők is menteni próbálták a bőrüket. Először Zrínyi hasonlott meg, akit Rottal bírt rá vallomástételre 1669 áprilisában. A bán közléseit Rottal úgy továbbította Lipót minisztereinek, hogy a főbűnös nem Zrínyi, hanem Nádasdy, akit ezért haladéktalanul be kellene börtönözni. Az udvar azonban továbbra is kivárt, mígnem Nádasdy is megtört. Észelve, hogy nemcsak Rottal és a prímás, hanem már Zrínyi is ellegne dolgozik, 1699 októberében ő is Lipót lábai elé borult, bűnbocsánatért esedezett, és a jövőre nézve szóban és írásban is rendíthetetlen hűséget fogadott. Egyik minisztere útján Lipót december 1-én közölte döntését országbírójával. „Tudassa vele nevemben – olvasható a barokkos stílusban szerkesztett okmányban –, hogy az említett emlékiratban kifejtett legalázatosabb hódolata s azon köteles nyilatkozata, hogy jövőre javamra és szolgálatomra törekszik, legkegyesebb tetszésemmel találkozik, s én teljesen bízom benne, hogy ígéreteit beváltja. Így tehát tudassa vele, hogy hű és sikeres szolgálatait, melyeket övéivel nekem tenni fog, mindenkor illendően fogadom s legkegyelmesebben elismerni akarom.”³

Bár Zrínyi nem kapott ilyen írásos „feloldozást”, szóban őt is biztosították az uralkodó bocsánatáról és további bizalmáról, feltéve, ha hűségében többé meg nem inog. Ha valami, akkor az állhatatosság azonban nem tartozott a bán tulajdonságai közé. Több évtizedes küzdelem után 1669 szeptemberében Kréta székelyének, Kandiának az ormaira is lófarkas zászlók kerültek. Ezt követően Velence békét kötött a szultánnal, amelynek következtében a Porta európai aktivitásának a kiújulásával lehetett számolni. Zrínyit, aki néhány héttel korábban még Krétára akart hajózni, hogy Velence oldalán bekapcsolódjék a küzdelembe, ez arra ösztönözte, hogy mélyen gyökeredző törökellenes érzelmeit elfojtva újabb ajánlatot tegyen a szultánnak. Egykorú jelentés szerint javaslatának főbb pontjai, melyeket Zrínyi követe 1699. december közepén adott át a szultánnak Szalonikiben, a következők voltak:

1. Magyar- és Horvátország évi 12 ezer tallér adó fejében a szultán védelme alá helyeztetik;
2. a szultán szavatolja Magyar- és Horvátország régi szabadságjogait;
3. az Erdélyi Fejedelemség élén Apafi Mihályt Rákóczi Ferenc váltja fel;
4. a Porta a budai pasa csapataival és további 30 ezer fős sereggel támogatja Zrínyi Habsburg-ellenes hadjáratát;
5. a németektől elhódított várak magyar kézen maradnak.

A szultánnak és környezetének hízelgett a híres törökverő behódolása, és hajlottak az ajánlat komolyan vételére. A Krétán tartózkodó nagyvezér, akivel Zrínyi követének közvetlenül kellett tárgyalnia, azonban ellenezte a kockázatos tervet, s a Habsburg Monarchia megtámadása helyett a Lengyel Királyság elleni hadjáratra készült. Ezért olyan üzenetet küldött Szalonikibe, hogy biztassák a bánt, címezzék az Oszmán Birodalom keresztény hadai fővezérének, ám tényleges segítséget tervezett hadjáratához ne adjanak. Nem ismervén a török tárgyalási stílus bizantinus jellegét Zrínyi követe azzal a szilárd meggyőződéssel érkezett haza 1670. március elején, hogy a török segítség biztosított. Természetesen nem volt az, s ha Zrínyi nem is, a bécsi udvar Panajotti útján már hetekkel korábban pontosan értesült a valóságos helyzetről. Sőt ugyancsak az információkat pénzért áruló olasz tolmács révén tudomást szerzett az ügyről Apafi Mihály is, akit az a hír, hogy Zrínyi veje számára kérte az erdélyi fejedelemséget, teljesen elidegenítette a mozgalomtól.

Zrínyi és környezete hitelt adott a tapasztalatlan magyar követ beszámolójának. „Alig várom a percet – írta Frangepán Ferenc, Zrínyi 27 éves sógora egyik hívének március 9-én –, hogy süvegeink a turbánokkal egyesüljenek. A német süvegek – istenemre repülni fognak.”⁴ A harcias hangulatnak megfelelően Zrínyi felkelést hirdetett: fegyverbe szólította a muraközi nemeseket, a földesúri terhek részleges eltörlésének ígéretével csatlakozásra biztatta jobbágyait, a határvidék ortodox hitű fegyvereseit pedig Frangepán Orfeo révén igyekezett megnyerni ügyének. Azonnal üzenetet küldött Rákóczihoz, akit írásban biztosított a török segítségéről, és ugyancsak fegyverfogásra buzdított. Hacsak ennyit tett volna, akkor Zrínyi Péter tapasztalatlan összeesküvőként és meggondolatlan felkelővezérként vonult volna be a magyar történelembe. Ám bizonytalanokodó lelke és ingatag jelleme sugallatára mást is tett. Miközben sógorát, vejét és többi hívét felkelésre szólította fel, sőt ő maga is megkezdte a hadak gyűjtését, a zágrábi püspök és bátyjának özvegye, Löbl Zsófia révén az udvar tudomására hozta: kellő jutalom fejében kész fegyvernyugvást elrendelni. A kellő jutalom 40 ezer forintnyi adósságának kifizetése, újabb jószágok és jól jövedelmező állások elnyerése lett volna. Ezért Zrínyi Pétert – minden katonai erénye ellenére – gyáva árulónak sem túlzás tartani.

Az udvarban ekkorra azonban betelt a pohár. „Remélem – írta Lipót egyik bizalmasának április 9-én –, isten megsegít, s én majd mőresre tanítom őket; olyat ütök az ujjokra, hogy fejük is lehull bele.”⁵ Nagyjából ez is történt. A császári csapatok március végére a horvátországi és a dél-dunántúli felkelőket minden nehézség nélkül szétszórták; maga Zrínyi és Frangepán pedig – a kanizsai pasa segítségével bízva – Csáktornyan rendezkedett be védelemre. Miután azonban a kanizsai pasa a Porta parancsára hivatkozva elzárkózott a segítségnyújtás elől, az udvar pedig csalárd módon mindkét pártütőnek bűnbocsánatot ígért, a sógorok április 13-án lóra kaptak, és Bécsbe vágtattak. Ott azonban – az uralkodói ígéret ellenére – nem bűnbocsánat, hanem őrizetbe vétel várta őket. Váraik – beleértve Csáktornyát is – ezalatt ellenállás nélkül sorra, rendre megadták magukat. A felkelés alvezéreit a német parancsnokok letartóztatták; aki tudott – így például Frangepán Orfeo és Frangepán Ferencné – olasz földre menekült.

Északkelet-Magyarországon sikeresebben indult a felkelés, és valamivel tovább tartott. Rákóczi hívására április 9-én a környékbeli nemesek közül sokan megjelentek Patakon, akik lelkesen hallgatták Zrínyi felhívását és a törökök segítségére vonatkozó üzenetét. Néhány tisztjével ugyanekkor érkezett Patakra gróf

Starhemberg Rüdiger tokaji várparancsnok, akit, bár Rákóczi komája volt, az összesereglett felkelők kíséretével együtt letartóztattak. Rákóczit pedig vezérük-ké választották. Csakhamar öt-hatezer ember gyűlt a kibontott zászlók alá, akiknek egyik csapata április 23-án a Szatmár melletti Gombáson háromszázadnyi német dragonyost kaszabolta le, ejtett fogságba, illetve futamított meg. Ezzel egyidejűleg ostrom alá vették Tokajt, valamint Szatmárt, és remélték, hogy rövidesen az egész Felvidéket ellenőrzésük alá vonják. Néhány nap múlva azonban megérkezett Zrínyi Bécsből keltezt újabb üzenete, melyben bevallotta, hogy a „törökben csalatkozva” feladta a harcot. A környékbeli vármegyék küldötteinek május 1-ére összehívott tályai gyűlésén ennek hatására kitört a pánik. Elkezdődött a bűnbakkeresés, ki Zrínyit, ki Rákóczit vádolta, s többségi szavazattal végül a fegyverletétel és az uralkodói kegyelemért való folyamodás mellett döntöttek. Az évek óta tartó szervezkedés, amelynek sokkal nagyobb volt a füstje, mint a lángja, ezzel hamvába holt. Következett a számonkérés és a megtorlás.

Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc és a szeptember 3-án letartóztatott Nádasdy Ferenc ügyében – a magyar rendi bíraskodás szabályait semmibe véve – báró Johann Paul Hocher udvari kancellár elnöklete alatt egy kizárólag németekből álló 11 tagú rendkívüli bíróság ítélt. A vádlottak eleinte egymásra igyekeztek tolni a nagyobb felelősséget, és kegyelemben, de legalábbis életük megkímélésében bizakodtak. Reményeikben azonban csalatkozniuk kellett; a császári kincstár mohósága nem tette lehetővé a méltányosságot. A bíróság így mindhármukat fej- és jószágvesztésre ítélte, s a büntetést a kivégzést megelőző kézcsonkítással súlyosbította. Lipót „kegyéből” ez utóbbi végül elmaradt, ám a halálos ítéleteket végrehajtották. Mindhárom főúr feje 1671. április 30-án hullott a porba: Zrínyi és Frangepán Bécsújhelyen, a tőlük elkülönített Nádasdy Bécsben. Mindhármán megadással készültek utolsó útjukra. Frangepán és Zrínyi megható levelekben vettek búcsút feleségeiktől, és a halál torkában megbékéltek egymással. A per folyamán vádolták, utolsó óráikban viszont vigasztalták és bátorították egymást. Ezt a pillanatot örökítette meg Madarász Viktor, a hazai romantikus festészet egyik legnagyobb alakja *Zrínyi és Frangepán a siralomházban* című festményével. Leginkább Nádasdy bízott a kegyelemben, aki minden tekintetben távol tartotta magát a felkeléstől, ám ő is hiába. Kezébe feszülettel és imádkozva lépett a vérpadra, ahol a bakó végzett vele.

A megtorlás nem szorítkozott a három főúr kivégzésére. A bécsi perrel párhuzamosan Pozsonyban is működött egy bíróság, amely összesen 221 felkelőt, illetve összeesküvőt idézett meg, és 154 ellen emelt vádat. A vádlottak közül 13-at ítélték halálra, de ténylegesen csak egyiküknek, Bónis Ferencnek vették a fejét, aki a felső-magyarországi felkelők közül a végsőkig tartó harcra buzdította társait. A többiek birtokaik átengedésével és/vagy hitük elhagyásával váltották meg életüket, ám a börtönt sokan így sem kerülhették el.

A pozsonyi bíróság ítéleteivel s különösen a három kivégzett főúr vagyonának teljes elkobzásával hatalmas értékek kerültek a császári kincstár birtokába. A Frangepán-, Zrínyi-, Nádasdy- és az ugyancsak lefoglalt Wesselényi-birtokok egész országrészeket tettek ki. A bosszú kiterjedt a kivégzettek és elítéltek családtagjaira is. Legsanyarúbb sorsra Zrínyi Péter özvegye, Frangepán Katalin jutott, akit mindenétől megfosztva Csáktornyából Grazba hurcolták, s ahol 1673-ban bekövetkezett haláláig a lehető legnagyobb nyomorban és elborult elmével tengette életét. Két leánya, akiket elszakítottak tőle, apácaként fejezte be életét. Egyetlen fiát, Jánost pedig Gnade Antal néven besorozták a hadseregbe, majd ko-

holt vádak alapján 1683-ban börtönbe zárták, és 1703-as haláláig ki sem engedték. Utolsó éveire anyjához hasonlóan megőrült. Valamivel jobb elbánásban részesült Széchy Mária, akinek életét a pozsonyi bíróság ugyan megkímélte, de vagyontól örökre, személyes szabadságától pedig évekre megfosztotta. 1679-ben halt meg kőszegi rokonainak kenyerén tengődve. Nádasdy után nem maradt özvegy; hatalmas vagyonából gyermekei 15–15 ezer forintot kaptak.

Teljes kegyelemben részesült viszont Rákóczi Ferenc, aki a tályai gyűlés után azonnal anyjához, Báthory Zsófiához menekült Munkácsra, aki 400 ezer forint váltságdíj lefizetésével és azzal, hogy váraiba német katonaságot engedett, megmentette fiát a vérpadtól, s a hatalmas Rákóczi-birtokokat is megőrizte neki, illetve – miután 1676-ban elhunyt – két unokájának: Ferencnek és Júliának. Irányításával újrakezdődtek a korábbi protestánsüldözések is.

A Wesselényi-féle összeesküvés és az ebből kibomló felkelési kísérlet jó alkalmat szolgáltatott Lipótnak arra, hogy a magyarok megbízhatatlanságára és engedetlenségükre hivatkozva meghirdesse a „jogeljátszás” elméletét, és a Magyar Királyságban is megpróbálja érvényre juttatni azt az uralkodói abszolútizmust, amit elődei Csehországban már az 1620-as fehérhegyi csata után bevezettek, s amelyet francia mintára Európa számos országában alkalmaztak. Az országgyűlést és a nádori hivatal működését felfüggesztették, s az ország kormányzását egy olyan új testületre (*Gubernium*) bízták, amelynek élén a német lovagrend nagymestere állt. A magyar végvári katonákat – mintegy 8-10 ezer főt – mint megbízhatatlanokat elbocsátották, és helyükbe idegen zsoldosokat hoztak. Emelték az adókat, és ismét üldözni kezdték a protestánsokat. Templomaikat katonasággal foglaltatták el, és Habsburg-ellenes magatartásuk miatt 1673–74-ben közel 400 protestáns lelkészt, valamint tanítót idéztek a pozsonyi vésztörvényszék elé. Aki beismerte bűnösségét és lemondott papi hivataláról, az kegyelmet kapott, és hazatérhetett. Aki csak bűnösségét ismerte el, annak külföldre kellett távoznia. Aki egyiket sem, azt fej- és jószágvesztésre ítélték, amit utóbb várbörtönre vagy gályarabságra nyhítettek.

A magyar rendiséggel és protestantizmussal mindezek ellenére Lipót sem bírt. Az udvar kegyetlenkedései újabb ellenállást váltottak ki. A megőrült plébániákra küldött katolikus papok közül a felbőszült hívek többet megöltek, a nemesség lázongott, s a vagyonuktól megfosztott emberek, a földönfutóvá vált katonák, valamint a megalázott és meghurcolt lelkészek közül több ezren a Felső-Tisza vidékén, Erdély határszélén kerestek menedéket. A magukat kurucoknak nevező bujdosók a 19 éves gróf Thököly Imrét, egy felső-magyarországi evangélikus nagybirtokos család sarját választották vezérükké, aki – miután apja részt vett az összeesküvésben, és ezért 3 millió forintra becsült vagyonának javát elkobozták – maga is a bécsi politika kárvallottjai közé tartozott. Az ellenállás szelleme tehát tovább élt, és ez már 1678-ra egy újabb fegyveres felkelésbe torkollott.

■ JEGYZETEK

1. Szekfű Gyula: *A politikai fejlődés a Wesselényi-összeesküvésig*. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1943.⁷ 173.
2. Sinkovics István (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény. III/2. 1526–1790*. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 612–621.
3. Acsády Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (165–1711)*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1898. 253. [Szilágy Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. VII.
4. Uo. 255.
5. Uo. 256.

Acsády Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711)*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1898. 253. (Szilágyi Sándor [szerk.]: *A magyar nemzet története*. VII.

Bajáki Rita (szerk.): *Siralmas jajt érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Piliscsaba, 1997.

Benczédi László: *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685)*. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története 1526–1686*. II. Akadémiai Kiadó, Bp., 1985. 1155–1272. (Pach Zsigmond Pál [főszerk.]: *Magyarország Története Tíz Kötetben*)

Márki Sándor: *Wesselényi Ferenc nádor életrajza*. Stampfel Károly, Pozsony, 1884.

Pauler Gyula: *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 1664–1671*. I–II. MTA, Bp., 1876.

Péter Katalin: *A fejedelemség virágkora 1606–1660 és R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei 1660–1711*. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 617–805. (Köpeczi Béla [főszerk.]: *Erdély története*. II.

Sinkovics István (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény. II/2. 1526–1790*. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 612–621.

Szekfű Gyula: *A politikai fejlődés a Wesselényi-összeesküvésig*. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. IV. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1943.⁷ 173.

